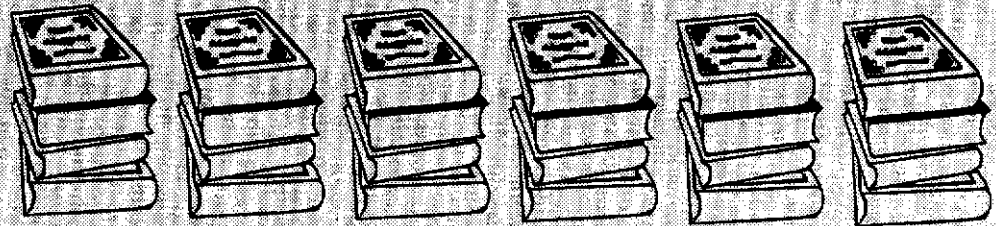

فهرست آثار شیخ مفید در کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی

رضا مختاری
حسین شفیعی

- «جوابات أبي جعفر القمي» (ص ۴۰۰)؛
- «جوابات أبي الحسن النيسابوري» (ص ۴۰۰)؛
- «جوابات مسائل اللطيف من الكلام» (ص ۴۰۰)؛
- «جوابات أهل الدينور» (ص ۴۰۰)؛
- «جوابات أهل الموصل في العدد والرؤية» (ص ۴۰۱)؛
- «المسائل الصاغانية» (ص ۳۹۹)؛
- «المسائل الحرانية» (ص ۴۰۲)؛
- «المسائل الواردة عن أبي عبد الله محمد بن عبد الرحمن الفارسي ...» (ص ۴۰۲).

ولی بنده، در عنوان این رساله و همانند آن تعبیر «أجوبة ...» به کار برده ام و از عنوان «جوابات ...» و «المسائل ...» به «أجوبة ...» ارجاع داده ام. البته تعبیراتی مانند «المسائل السروية» و «المسائل الصاغانية» چندان دقیق و خالی از نوعی مجاز نیست، زیرا آنچه تألیف شیخ مفید است جوابهای این مسائل نه خود آن. و از سوی دیگر خود شیخ مفید در کتاب جمل ص ۷۳ (چاپ جدید) از اینگونه آثارش با تعبیر «الأجوبة عن المسائل ...» یاد کرده است.

محتوای «أجوبة المسائل السروية»، یازده سؤال «شريف فاضل» از شهر ساری و پاسخهای شیخ مفید به آن سؤالهاست. مراد از «شريف فاضل» بدرستی دانسته نیست ولی شیخ مفید از وی به بزرگی یاد کرده است. این سؤالها که بیشتر کلامی است، و برخی هم صبغه کلامی دارد، درباره این امور است: رجعت

کتاب «فهرست آثار شیخ مفید در کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی» یکی از آثار نثری است که همزمان با برپایی کنگره جهانی شیخ مفید منتشر خواهد شد. این مقاله قسمتی از آن کتاب است که با موافقت ناشر آن، یعنی سرپرست محترم کتابخانه «ملکور» در این شماره درج می شود.
مجله آینه پژوهش

(۱)

«أجوبة المسائل السروية»

در رجال نجاشی و فهرست شیخ طوسی از این رساله، با همین نام و مانند آن یاد نشده است؛ ولی ابن شهر آشوب در معالم العلماء با نام «المسائل السروية» از آن یاد کرده است. شیخ آقا بزرگ تهرانی هم عنوان «جوابات المسائل السروية» بر آن نهاده («ذریعه» ج ۵، ص ۲۲۲)، و از عنوان «المسائل السروية» به آن ارجاع داده است («ذریعه» ج ۲۰، ص ۳۵۱). نجاشی به هنگام یاد کردن کتابها و رساله هایی مانند این رساله، تعبیر «أجوبة ...»، «جوابات ...» و «المسائل ...» به کار برده است؛ مانند:

- «الأجوبة عن المسائل الخوارزمية» (ص ۴۰۲)؛

و بعد فقد وَصَّكُنِي المدرج المنطوي على المسائل من جهة السيد الشريف الفاضل (اطال الله عمره) ... و وقفتُ على جميعها، وضاق المدرجُ عن إثبات أجوبتها، فاملتُ ذلك في ...».

انجام آن:

إِنْ وَصَلَ إِلَى السيد الشريف الفاضل الخطير (آدام الله رفعته) أغناه - عن غيره - هذه الكتاب من الكتب إن شاء الله في المعنى.

یک ● رساله بیست و دوم از مجموعه شماره ۷۸ (۱)

نسخ کم غلط، کاتب و تاریخ کتابت آن نامعلوم، و احتمالاً مربوط به سده یازدهم است.

ولی طبق قرائنی مسلم است که از روی مجموعه شماره ۲۴۳ همین کتابخانه کتابت شده است. مجموع رساله ها و کتابهای ضمن این مجموعه (دارای ۱۷۹ برگ) تألیف شیخ مفید است که هر یک در جای خود، در این فهرست معرفی شده است. عناوین با شنگرف، و ندره در حاشیه تصحیح شده است.

بر روی برگ اول مجموعه، فهرست رساله ها و کتابهای موجود ضمن آن به خط کاتب مجموعه، همراه این یادداشت به خط مرحوم آیه الله مرعشی نجفی (قدس سره) دیده می شود: «هذه مجموعة من رسائل شيخنا أبي عبدالله محمد بن النعمان المفيد (قدس سره). والنسخة نفيسة جداً، شهاب الدين الحسيني المرعشي النجفي».

۷ برگ، از برگ ۱۷۳ تا ۱۷۹، ۱۷ سطری، ۱۲/۵ × ۱۲ سم. این نسخه فاقد این قسمتهاست: سؤال و جواب سوم، چهارم و یازدهم؛ مقدمه رساله و تتمه پاسخ سؤال اول در حدود یک صفحه و نیم؛ سؤال و جواب دوم، به استثنای ۹ سطر از پاسخ سؤال دوم. (۲)

آغاز موجود، بعد از بسمله: المسألة الأولى؛ ما قول الشيخ المفيد اطال الله بقاءه، و آدام تاییده و علاه، و حرس مهجته و أفرعيون الشيعة بنضارة أيامه ...

انجام موجود: الأجوبة الثلاثة عن تزويج النبي (صلى الله عليه وآله) لعثمان بكل واحد منها كاف لنفسه، مستغن

و متعه، اشباح و خلقت ارواح، حقيقت ارواح و حقيقت انسان، مراد از حیات شهید پس از شهادت در آیه لا تحسبن ...، عذاب قبر، جبر، اختلاف فقها، عدم تحریف قرآن، ازدواج دختر حضرت وصی (علیه السلام) با عمر، خروج مرتکب کبائر از جهنم.

شیخ مفید در این اثر، برخی از دیگر آثارش را نام برده است که البته از جهات مختلف برای بررسی آثار و حیات وی مفید است. مثلاً در پاسخ سؤال هشتم می گوید:

الف) «و قد أجبتُ عن كثير من الأخبار المختلفة في مسائل ورد على بعضها من نيسابور»

ب) «و بعضها من الموصل»؛

ج) «و بعضها من فارس»؛

د) «و بعضها من ناحية تُعرفُ بمازندان ...»؛

ه) «و أودعتُ في كتاب التمهيد أجوبةً عن مسائل مختلفة ...»؛

و) «و ذكرتُ مثل ذلك في كتاب مصابيح النور في علامات أوائل الشهور»؛

ز) «و أجبتُ عن المسائل التي كان ابن الجنيد جمعها و كتبها إلى أهل مصر، و لقبها بالمسائل المصرية، جعل للأخبار فيها أبواباً و ظن أنها مختلفة في معانيها، و نسب ذلك إلى قول الأئمة (عليهم السلام) فيها بالرأي؛ و أبطلت ما ظنّه في ذلك و تخيلّه، و جمعتُ بين معانيها ...».

و در پاسخ آخرین سؤال گوید:

«و قد أملتُ في هذا المعنى كتاباً سمّيته الوعد والوعيد».

شیخ مفید در پاسخ سؤال هشتم اشاره ای به ابن جنید کرده و می گوید:

فأما كُتِبُ أبي علي بن الجنيد فقل حشاها بأحكام عمل فيها على الظن، واستعمل فيها مذهب المخالفين والقياس الرذل، فخلط بين المنقول عن الأئمة (عليهم السلام) و ما قاله برأيه، و لم يفرد أحد الصنفين من الآخر ...

* این رساله، سالها پیش در نجف و سپس در قم چاپ شده است.

آغاز آن بعد از بسمله و حمدله:

عمّا سواه، والله الموفق للصواب.

دو ● رساله سی ام از مجموعه شماره ۲۵۵

نسخ عبدالحمید بن محمد مقیم خطیب عبدالعظیمی در ۲۷^(۳) ربیع الآخر ۱۰۵۶ (صفحه پایان مجموعه)، ولی پایان «اجوبه المسائل السرویه» تاریخ ۲۵ ربیع الأول ۱۰۵۶ دارد (برگ ۱۹۰)، در حاشیه تصحیح شده است؛ و در پایان رساله سیزدهم (برگ ۸۹) تصریح شده که با نسخه ای که خالی از غلط نبوده مقابله شده است و در پایان رساله چهاردهم (برگ ۹۸) تاریخ مقابله صفر ۱۰۶۳ دیده می شود.

روی برگي در آغاز این مجموعه، فهرست رساله های آن همراه این یادداشت به خط مرحوم آیت الله مرعشی نجفی - قدس سره - دیده می شود:

هذه المجموعة الشريفة انتقلت إلي من أسلافي الطاهرين، و كانت تدور في أيديهم سنين عديدة ورثها الخلف عن السلف. حرره العبد شهاب الدين الحسيني المرعشي النجفي ۱۳۴۰.

نیز بر روی برگ اول، یادداشت تملک «ابن رضی الدین محمد الهروی محمد مهدي عفي عنهما بحرمه الوصي» با مهری مربع شکل دیده می شود.

۱۴ برگ، از برگ ۱۷۷ تا ۱۹۰، ۲۳ سطری، ۱۳×۲۵/۵

سم.

این نسخه، بخشی از پاسخ سؤال دوم، و نیز همۀ سؤال و جواب سوم و چهارم را فاقد است.

سه ● رساله سوم از مجموعه شماره ۳۶۹۴^(۴)

نسخ بسیار مغلوط، کاتب نامعلوم، پشت برگ ۵۰ (پایان رساله هشتم مجموع^(۵)) تاریخ کتابت ۱۰۵۶ دیده می شود (احتمال می رود تاریخ کتابت نسخه ای باشد که این مجموعه از روی آن کتابت شده نه تاریخ خود مجموعه). در آغاز، روی برگي، فهرست مجموعه به خط صدر الافاضل دانش، و تملک وی به سال ۱۳۱۱ و نیز مهر بیضوی او «العبد المذنب لطفعلی بن محمد کاظم» و نیز تملک ریحان الله موسوی به تاریخ ۱۳۲۱ و مهر بیضوی وی: «العبد ریحان الله الموسوی» دیده می شود.

۹ برگ، از برگ ۱۲ تا ۲۱، سطور مختلف، ۱۷×۲۰/۵

سم.

چهار ● رساله نهم از مجموعه شماره ۷۶۱۵^(۶)

نسخ مغلوط، کاتب نامعلوم، تاریخ کتابت: سال ۱۲۸۲، از روی نسخه ای مکتوب به سال ۶۷۶ (پایان رساله اول مجموعه، برگ ۲۸؛ البته رساله اول مجموعه، که از تألیفات شیخ مفید نیست، از روی نسخه ای مکتوب به سال ۶۷۶ نوشته شده و معلوم نیست رساله محل بحث نیز از روی چنان نسخه ای نوشته شده باشد). روی برگي در آغاز مجموعه، تملک ۱۳۱۱ دیده می شود. ۹ برگ، از برگ ۱۰۷ تا ۱۱۵، ۲۳ سطری، ۱۳×۲۲/۵ سم.

پنج ● رساله سوم از مجموعه ۴۰۸۷

نسخ محمد هادی بن سلیمان جیلانی، در ماه رجب ۱۱۱۷ (پایان رساله اول مجموعه، برگ ۴۴)؛ ربیع الأول ۱۱۱۹ (برگ ۴۷ مجموعه).

۵ برگ، از برگ ۵۹ تا ۶۴، سطور مختلف، ۱۲×۱۸/۵

سم.

ضمن مجموعه شماره ۴۰۸۷، از برگ ۵۹ تا ۶۴، سؤال و جواب دهم «اجوبه المسائل السرویه» آمده، و بعد از آن فصلی افزوده شده است که در هیچیک از نسخه های دیگر این رساله، یافت نشد.

بدیهی است این قسمت، رساله دیگری از شیخ مفید نیست بلکه بخشی از آن، سؤال و جواب دهم «اجوبه المسائل السرویه» است و فصل اضافی، بخشی از کتاب «استغاثه» (ص ۱۰۷ به بعد) کوفی است که ضمیمه آن شده و در این مجموعه است.

این فصل اضافی هیچ بحث علمی ندارد و تنها حاوی یک روایت تاریخی طولانی درباره این است که زینب و رقیه، دختران پیامبر (ص) نبوده اند بلکه دختران خواهر خدیجه (علیها سلام) بوده اند و ... که چندان سازگاری با سبک آثار شیخ مفید ندارد.^(۷)

آغاز - بعد از بسمله -: «المسائل المرویه [کذا] من إملأه الشيخ الجليل المفيد أبي عبدالله محمد بن النعمان، مسألة: ما قوله من [کذا] ترويح أمير المؤمنين من عمر بن الخطاب، و

(۲)

اجوبه المسائل الصاغانية

در رجال نجاشی (ص ۳۹۹) و فهرست شیخ طوسی و نیز برخی نسخه های خطی، از این رساله با عنوان «المسائل الصاغانية» یاد شده است، ولی در «ذریعه» (ج ۵، ص ۲۲۵) با عنوان «جوابات المسائل الصاغانیات» مذکور است.

محتوای رساله، پاسخ به ده اعتراض شیخی حنفی- از معاصران شیخ مفید- بر فتاوی فقهای امامیه است. شیخ بتفصیل به این اعتراضات پاسخ داده و پس از پاسخ سؤال دهم، فصل تازه ای گشوده و به نظریات ابوحنیفه تاخته و به شیوه علمی دقیق، آنها را نقد کرده است. در طی رساله، تعبیراتی مانند «الشیخ الناصب»، «الشیخ الجاهل»، «الشیخ المتعصب» و «الشیخ الضال»- چند بار- دیده می شود که البته مقصود از آن ابوحنیفه نیست، بلکه شیخی از پیروان اوست که آن اعتراضات دهگانه را بر فقهای شیعه وارد ساخته است.

با توجه به این نکته، معلوم می شود آنچه در «معالم العلماء» در عداد تألیفات شیخ مفید، با این عبارت: «الشیخ الضال» فیه جوابات عشر مسائل، و کتاب فضائح ابي حنيفة آمده، مجموعاً اشاره به همین رساله، و رساله «الشیخ الضال» با «فضائح ابي حنيفة» جمعاً یک رساله است و نباید آن را دو رساله با دو نام جداگانه پنداشت. البته آنچه گفته شد در نسخه چاپی «معالم العلماء» است ولی در نسخه ای خطی از آن چنین آمده: «الشیخ الضال» فیه جوابات عشر مسائل و فضائح ابي حنيفة» که دیگر چنین اشکالی بر آن وارد نیست.

پس از ذکر پاسخ سؤال دهم، شیخ مفید می گوید:

فهذه (أيدك الله) جملة ما انطوى عليه كتابك، من المسائل التي حكينا عن هذا الشيخ الناصب ... وانا بمشيئة الله و عونه اذكر جملاً من خلاف إمام [يعني ابا حنيفة] هذا الشيخ الناصب على الأمة ... وردّه بقوله فيها على الكتاب والسنة ... فرعم إمام هذا الشيخ الضال المعروف بابي حنيفة النعمان بن ثابت ...

تزيوج النبي (صلى الله عليه وآله) ابتاه [كذا] زينب ورقية من عثمان بن عفان؟ الجواب: إن الخبر الوارد ...».

آغاز فصل اضافه شده: «فصل: قد روت علماء أهل البيت (عليهم السلام) أن زينب ورقية ليستا بتي رسول الله (ص) ولا بتي خديجة ...».

انجام فصل اضافه شده: «ثم يمتنع على سادات فريش و اشرافها، فعند ذوي الفهم والتحصيل معلوم أن خديجة لم تنزوج غير رسول الله، و هي كانت بكرأ، و ما تزوجت قبل رسول الله أحداً قط».

پاورقیها

۱- در «فهرست کتابخانه» ج ۱، ص ۹۷؛ این رساله، به پیروی از یادداشت روی برگ اول مجموعه و نیز برگ اول رساله، «اجوبه المسائل العکبریة» پنداشته شده، حال آنکه «اجوبه المسائل السروية» است.

۲- در «فهرست کتابخانه» ج ۱، ص ۹۷، در توضیح افتادگیهای این نسخه، اشتباه رخ داده است.

۳- در «فهرست کتابخانه» ج ۱، ص ۲۸۸، ۱۷ ربیع الثانی ذکر شده که البته اشتباه است.

۴- در این مجموعه رساله «شرح البایات الصالحات» تألیف شهید اول، هم کتابت شده ولی، برغم ذکر آن در آغاز و فهرست مجموعه، در «فهرست کتابخانه» ج ۱، ص ۹۲-۹۶، نامی از آن به میان نیامده است.

۵- در رساله هفتم، چنانکه در «فهرست کتابخانه» ج ۱، ص ۹۶ آمده است. ۶- اولاً در «فهرست کتابخانه» ج ۲، ص ۱۷ رساله مورد بحث یعنی «اجوبه المسائل السروية» با عنوان «اجوبه المسائل العشر» معرفی شده، با اینکه پاسخ یازده سؤال است؛ ثانیاً در «فهرست راهنما» ج ۲، ص ۳۵۴، «اجوبه المسائل العشر» (که منظور همین نسخه بوده است) عنوانی مستقل و جدای از «اجوبه المسائل السروية» دانسته شده؛ ثالثاً در «فهرست کتابخانه» ج ۲، ص ۱۷، آخرین پرسش و پاسخ «اجوبه المسائل السروية»، بدون هیچ دلیل و نشانه ای در نسخه، رساله ای جداگانه با عنوان «المخلدون في النار» پنداشته شده، و به سید مرتضی (قدس سره) نسبت داده شده است!

۷- چنانکه ملاحظه می شود رساله سوم این مجموعه، پرسش و پاسخ دهم «اجوبه المسائل السروية» است همراه با فصلی از «استغاثه» کوفی- ولی در «فهرست کتابخانه» ج ۱، ص ۱۰۳ رساله مستقلی از شیخ مفید پنداشته شده و فهرستگار، عنوان «إنکاح امیر المؤمنین ابته من عمر» بر آن نهاده است.

شیخ در این رساله، در پاسخ سؤال اول، به برخی از آثارش اشاره کرده و گفته است:

وقد استقصيتُ الكلامَ في هذه المسألة في مواضع شتى من أمالي، و أفردتُ أيضاً كتباً معروفةً ...

همچنین در پاسخ سؤال اول، اشاره می‌کند که آن شیخ حنفی به شیخ مفید تهمت زده که: «يسرق الكلام من أصحابنا المعتزلة!» و از شیخ با عنوان «متفقه الرافضة، و متكلم لهم من أهل بغداد» یاد کرده است.

در لابلای پاسخ سؤال اول، تهمت‌های شیخ حنفی را به فقیه شیعی، ابن جنید (متوفای ۳۸۱) - و اینکه در سال ۳۴۰ وارد نیشابور شده - نقل کرده و به دفاع از ابن جنید پرداخته است.

از سخن شیخ استفاده می‌شود که در بغداد با ابن جنید دیدار کرده است زیرا - خطاب به شیخ حنفی - می‌گوید:

و نحن أعرف به منك، لحلوله معنا في البلد، و في الجوار، و وقوفنا على كثير من خفي أمره ... و قد عرفنا بر القوم له و ما كان يصل إليه من ناحية المشرق بعد عودته إلى بغداد ... و إن كان عندنا غير سديد فيما يتحلّى به من الفقه و معرفة الآثار، لكنّه مع ذلك أمثل من جمهور أئمتك، و أقرب منهم إلى الفطنة و الذكاء.

شیخ با اشاره به قائل شدن ابن جنید به قیاس می‌گوید:

و أمّا قوله بالقياس في الأحكام، و اختياره مذاهب لأبي حنيفة و غيره، فقد كنّا ننكره عليه غاية الإنكار، لذلك أهمل جماعة، من أصحابنا أمره و اطرحوه، و لم يلتفت أحد منهم إلى مصنّف له و لا كلام ... فهو من جنس ما كنّا ننكر عليه من الهذيان و ليس علينا عهدته ...

پیداست که این مطلب از نظر تاریخی و روشن ساختن زوایای تاریخ اصول فقه حایز اهمیت فراوان است.

همچنین شیخ در این رساله به حلاج و عزا قری اشاره کرده و گفته است:

«الحلاج و العزا قري و امثالهم من المبطلين المعروفين بالفسق و الخروج عن الإيمان».

به هر حال، این رساله سرشار از فواید فقهی، کلامی تاریخی است و در زمره بهترین آثار ویرانگر آرای ابوحنیفه محسوب می‌شود. دقت، امانت، فصاحت، بلاغت، قدرت استدلال و سوز درونی شیخ در دفاع از اهل بیت - علیهم السلام - در این اثر موج می‌زند.

سؤالات دهگانه این رساله از «صاغان» برای شیخ فرستاده شده است. صاغان - چنانکه در «معجم البلدان» (ج ۳، ص ۴۴۱، شماره ۷۴۳۴، ذیل «صاغان») آمده - روستایی در مرو بوده، که «جاغان کوه» هم نامیده شده است.

* این رساله چاپ شده است.

آغاز - بعد از بسمله -:

الحمد لله على سبوغ نعمته، وله الشكر على ما خصنا به معرفته، و هداانا إليه من سبيل طاعته ... و بعد، فقد وفت (أدام الله عزك) على ما ذكرت عن شيخ بناحيك من أصحاب الرأي و ما هو عليه من التحريك في عداوة أولياء الله منهم ... و انه قد لحّ بذكر عشر مسائل عزی إليهم فيها اقوالاً قصد بها التشنيع، و حكم عليهم فيها بالتضليل ... و بينت لك بعد الفراغ من ذلك بمشيئة الله اقوالاً ابتدعها إمام هذا الشيخ المتعصب على أهل الحق في الأحكام ...

انجام:

و لو لم يكن في الدلالة على ضلاله و قلّة دينه و إقدامه على البدع من دين الله إلا بإباحته الخمر و إسقاطه الحدود و ... لكفى، فكيف و قد اضاف إلى ذلك ما ذكرنا منه جملة يُستغنى بها عمّا سواه من بدعه في الدين، و بالله نستعين و إياه نسال التوفيق لما يحبّ و يرضى ... نجرت المسائل الصاغانية و الاجوبة عنها ...

یک ● رساله دوم از مجموعه شماره ۷۸

نسخ کم غلط، تاریخ کتابت و کاتب نامعلوم.

۳۶ برگ، از برگ ۲۲ تا ۵۸.

نیز = ذیل «أجوبة المسائل السروية».

دو ● رساله دوم از مجموعه شماره ۲۴۳

نسخ، نسخه بسیار قدیم و نفیس احتمالاً از قرن ششم، کاتب و تاریخ کتابت نامعلوم، ولی قبل از ۸۸۸ کتابت شده است. مجموع رساله‌ها و کتابهای ضمن این مجموعه (دارای ۱۵۳ برگ) تالیف شیخ مفید است، که هر یک در جای خود در این فهرست معرفی شده است. عناوین با خط درشت مشکی. روی برگ اول مجموعه، فهرست رساله و کتابهای موجود ضمن آن به خط کاتب مجموعه نوشته شده که برخی از آنها (مانند «اجوبة المسائل السروية») بعدها از نسخه افتاده و اکنون ضمن آن نیست، ولی بعضی از آنها در مجموعه شماره ۷۸- که از روی همین مجموعه کتابت شده- آمده که نشان می‌دهد قبل از سقط آن قسمت، مجموعه شماره ۷۸ کتابت شده است.

بر روی برگ اول، تملک علاء الحسینی الولیانی^(۸) به تاریخ غرة محرم ۸۸۸، همراه با یادداشت‌ها و تملک‌های دیگر بعد از این تاریخ، و نیز تملک «نصرالله بن محمد» بر روی برگ اول بسیاری از رساله‌ها دیده می‌شود. همچنین بر روی برگ اول «اجوبة المسائل الصاغانیة» تملک «علم الهدی الحسینی الحسینی» در غرة جمادی الآخرة ۹۰۷، و نیز قبل از رساله «شرح المنام» تملک ۸۸۷، و نیز یادداشت‌ها و اشعار متعددی در آغاز برخی رساله‌ها دیده می‌شود.

مرحوم آیت الله مرعشی - قدس سره - در آغاز مجموعه نوشته‌اند:

هذه مجموعة حاوية لعدة رسائل و كتب لشيخنا العلامة متكلم الإمامية قدوة الشيعة، أبي عبدالله محمد بن محمد المفيد الحارثي البغدادي المتوفى سنة ۴۱۳، من اجلة علمائنا و ممن يجلُّ مقامه عن الإطراء في حقّه والثناء عليه. والنسخة نفيسة يقرب تاريخ كتابتها من عصر المؤلف، و فيها من الرسائل ما لم يطبع بعد، وقفنا [ها] في سبيل الله. و أنا الداعي خادم علوم ال الرسول شهاب الدين الحسيني المرعشي النجفي (عفي عنه). حرره في سنة ۱۳۸۶ ببلدة قم المشرقة.

۳۶ برگ، از برگ ۲۰ تا ۵۶، سطور مختلف، ۱۷×۲۴/۵ م.م.

سه ● رساله چهارم، از مجموعه شماره ۲۵۵.

نسخ عبدالحمید بن محمد مقیم خطیب عبدالعظیمی در ۱۰۵۶.

۳۸ برگ، از برگ ۱۶ تا ۵۴.

نیز = ذیل «اجوبة المسائل السروية».

چهار ● رساله هشتم از مجموعه شماره ۷۶۱۵.

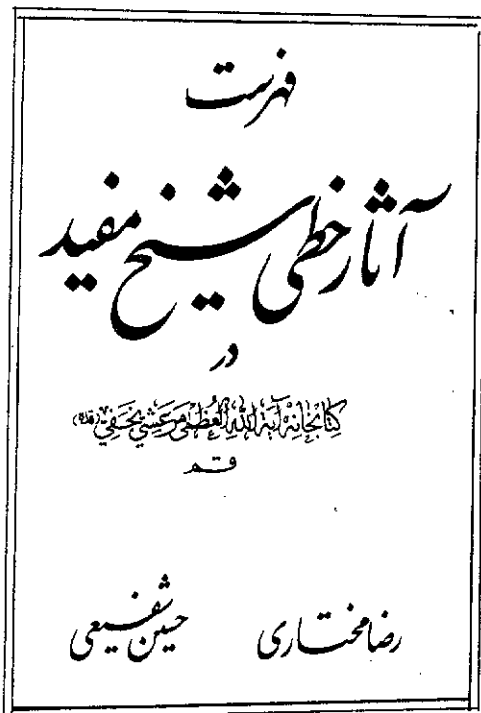
نسخ مغلوط، کاتب نامعلوم، تاریخ کتابت ۱۲۸۲.

تنها صفحه آخر «اجوبة المسائل الصاغانیة» در این مجموعه آمده است. (روی برگ ۱۰۷)(۹) :

نیز = ذیل «اجوبة المسائل السروية».

۸- در «فهرست کتابخانه» ج ۱، ص ۲۷۰، «علی بن الحسین الولیانی» آمده، که البته اشتباه است.

۹- در «فهرست کتابخانه» ج ۲۰، ص ۱۷ به هنگام معرفی مجموعه شماره ۷۶۱۵ از آن یاد نشده است.

(۳)

اقسام مولی فی اللسان

شیخ طوسی در فهرست از این رساله نامی نبوده است، ولی نجاشی از آن یاد کرده و نام آن را به همین صورت - بدون الف و لام بر سر «مولی» ضبط کرده است (ص ۴۰۱). همچنین بر روی برگ اول این رساله در نسخه شماره ۲۴۳/۱۳ همین کتابخانه نیز دقیقاً همان طور که در رجال نجاشی آمده و در بالا ذکر شد، ضبط شده است. علاوه بر آن، روی برگ اول مجموعه مذکور و نیز در پایان همین رساله در مجموعه مذکور و شماره ۲۵۵/۲۰ همین کتابخانه باز «اقسام مولی» بدون الف و لام ضبط شده است. ولی ابن شهر آشوب در معالم العلماء و برخی کاتبان نسخه های متأخر «اقسام المولی» با الف و لام ضبط کرده اند که واضح است تعبیر نجاشی و نسخه قدیمی این رساله، بر تعبیر ابن شهر آشوب راجع است.

البته در آغاز نسخه ای عکسی از این رساله - که معرفی خواهد شد - از آن چنین یاد شده است: «مختصر الکلام فی اقسام مولی فی اللسان».

شیخ مفید در این رساله درباره حدیث شریف «من کنت مولاه فهذا علی مولاه» که دال بر وصایت و خلافت بلا فصل حضرت امیرالمؤمنین - علیه افضل صلوات المصلین - است بحث کرده است. بنابراین از آثار کلامی مفید محسوب می شود، گر چه سرشار از مباحث لغوی و ادبی و نشاندنده تزلزع او در این گونه مباحث است.

شیخ مفید در این رساله اثبات می کند که مراد از کلمه «مولی» در حدیث شریف، اولی به تصرف و طاعت است، و نیز معنای حقیقی این کلمه هم همین است.

وی در آغاز، ده معنی برای کلمه «مولی» ذکر کرده که عبارتند از:

- ۱- اولی به تصرف، ۲- مالک رِق، ۳- عبد آزاد شده،
- ۴- مالک آزاد کننده، ۵- ابن عم، ۶- ناصر، ۷- ضامن جریه، ۸- حلیف، ۹- جار، ۱۰- سید مطاع.

آنگاه می گوید: معنای حقیقی این کلمه، همان معنای اول است، و اثبات می کند که همان معنی هم مراد رسول اکرم - صلی الله علیه و آله - بوده است. و برای این منظور، از قراین

داخلی و خارجی مدد می جوید.

شیخ مفید در این زمینه رساله دیگری هم دارد که در همین فهرست با عنوان «معنی المولی» معرفی می شود.

* این رساله مکرر چاپ شده است.

آغاز - بعد از بسمله و حمدله -:

المولی ینقسم فی اللغة علی عشرة أوجه أولها: الأولى، وهو الأصل والعماد الذي ترجع إليه المعاني فی باقي الأقسام...

انجام:

و هذا قول من صار إليه ظهر جهله عند العقلاء، فصح ما اثبتناه من هذه الأشعار، و دلائلها ما ذكرناه من برهان قول رسول الله - صلى الله عليه و آله - علی إمامة امیر المؤمنین - علیه السلام - و الله الموفق للصواب. تم کتاب اقسام مولی و صلی الله علی سیدنا محمد النبی و آله الطیبین الطاهرین، و سلم تسليماً كثيراً.

توضیح: آغاز سه نسخه خطی موجود در کتابخانه همان است که ذکر شد.

ولی در آغاز نسخه ای خطی متعلق به کتابخانه چستریتی (Chester, Beatty) ایرلند - که تصویر آن در کتابخانه موجود است - قبل از آن آغاز، مقدمه ای است بدین صورت - بعد از بسمله و حمدله -:

أما بعد (اطال الله بقاء الامیر، و ادام تأییده و علوه و تمکینه و رفعته، و کبت عدوه فإني ممثل ما رسمه من إثبات اقسام المولی فی اللسان، و ذکر طرف من الاستدلالات علی إمامة امیر المؤمنین علی بن ابی طالب - علیه السلام -، بما تضمنته المقال الصادر عن رسول الله - صلى الله عليه و آله - فی غدیر خم بحضرة الأشهاد؛ و ان اردف بذلك بما يشهد بصحته من الأشعار التي تقوم فی البرهان مقام ... علی التسليم له و الانقیاد، و بالله استعین و إیاه استهدی إلی سبیل الرشاد. باب اقسام المولی فی اللسان.

یک ● رساله دوازدهم از مجموعه شماره ۷۸

نسخ کم غلط، نام کاتب و تاریخ کتابت نامعلوم.

۶ برگ، از برگ ۱۴۷ تا ۱۵۲

مجموعه ، یادداشتهای متعددی دیده می شود، و از روی برگ اول، یادداشتهایی حک و محو شده است. بنابراین یادداشتهای یک بار در سال ۱۲۸۸ وقف شده است و قبل از این تاریخ، به سال ۱۱۴۵ بر کتابخانه آستان قدس رضوی وقف شده است، زیرا روی برگ اول مجموعه نوشته شده است:

«جلد مذکور از جمله هفتصد کتاب وقفی ... است که از دارالسلطنه اصفهان ارسال این استان فیض نشان نموده است، ۱۱۲۵». این یادداشت، درست عین یادداشتی است که بر روی برگ اول نسخه اصل رساله محیطیه غیاث الدین جمشید کاشانی؛ موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۲۲۹- و نیز نسخه شماره ۳۸۲۸ آن کتابخانه- دیده می شود، و این مجموعه با آن دو نسخه یکجا وقف شده است.

از جمله یادداشتهاست: من عواری الزمان لدى العبد الواثق بالله العلي، ابن محمد قاسم النجفي محمد مهدي عفي عنه؛ «كشف الرموز ... در شهر محرم الحرام ۱۱۵۴ داخل عرض شد»؛ «الوقف غير ثابتة لكنه مجهول المالك على الظاهر ...»؛ از حاجی محمد علی گرفته شد.

به هر حال، بدرستی مشخص نیست که این مجموعه از چه کسی خریداری- یا سرقت- شده، و چگونه از چستر بیٹی ایرلند سر در آورده است؟! ولی آنچه مسلم است اینکه شیخ آقا بزرگ تهرانی آن را دیده و مشخصاتی برای آن ذکر کرده که تنها بر همین مجموعه منطبق است، زیرا در «ذریعه» (ج ۱۸، ص ۳۵) ذیل کشف الرموز می گوید: «و فی کتب الحاج الشیخ عبدالحسین الطهرانی بکربلاء نسخه بخط الشیخ علی بن شمرخ [کذا]، فرغ منه نهار الثلاثاء الثامن و عشرين من شهر رجب، و سنة کتابتها ۱۷۶۸».

نیز در «ذریعه» (ج ۱، ص ۲۴۶) می نویسد: «إجازة الشیخ ... المفید ... للشیخ إبي الحسن علي بن محمد الدقاق، مختصرة، تاریخها صفر سنة ۴۰۳. رأیت صورتها علی ظهر رساله المولى للشیخ المفید».

منظور تهرانی همان اجازه ای است که عین آن را از آخر همین رساله «اقسام مولى في اللسان» نقل کردیم.

***

نیز = ذیل «اجوبة المسائل السروية».

دو ● رساله سیزدهم از مجموعه شماره ۲۴۳

نسخ پیش از ۵۸۸، قدیمی و نفیس.

۶ برگ، از برگ ۱۳۹ تا ۱۴۴.

به خط کاتب نسخه، این مطالب بر روی برگ اول رساله دیده می شود:

کتاب اقسام مولى في اللسان بطرف من الاستدلال على إمامة أمير المؤمنين - عليه السلام - بها عن النبي - صلى الله عليه وآله - في يوم الغدير من المقال من كلام الشيخ المفيد ... (رضي الله عنه و أرضاه).

نیز = ذیل «اجوبة المسائل الصاغانية»

سه ● رساله بیستم از مجموعه شماره ۲۵۵

نسخ عبدالحمید بن محمد مقیم خطیب عبدالعظیمی در ۱۰۵۶.

۷ برگ، از برگ ۱۴۷ تا ۱۵۳.

نیز = ذیل «اجوبة المسائل السروية».

***

بجز این نسخه های خطی، نسخه ای عکسی از این رساله در کتابخانه موجود است که در دو جلد فهرست نسخه های عکسی مطبوع معرفی نشده، بنابراین هنوز شماره گزاری نشده است. مشخصات آن چنین است:

رساله دوم از مجموعه شماره ۳۸۷۷ کتابخانه چستر بیٹی ایرلند.

اصل این رساله، به دنبال نسخه ای از کشف الرموز فاضل آبی کتابت شده و در کتابخانه چستر بیٹی (Chester, Beatty) ایرلند به شماره ۳۸۷۷/۲ نگهداری می شود.

نسخ علی بن شمرخ (؟) در سه شنبه ۲۸ ماه رجب ۷۶۸ (پایان کشف الرموز) ۴ برگ، از برگ ۲۸۴ تا ۲۸۷، تمام مجموعه: ۲۸۷ برگ، ۲۵ سطری، ۱۱×۲۱ سم.

در پایان رساله، این عبارت و اجازه از شیخ مفید دیده می شود: «... بخطه (رحمه الله) ما هذه صورته: قرأ علي الشيخ أبو الحسن علي بن محمد بن الدقاق (أيداه الله) و كتب محمد بن محمد بن النعمان في صفر سنة ثلاث و أربعين (أيضاً «ذریعه»، ج ۱، ص ۲۴۶) این مجموعه، خوش خط، مضبوط، مشکول و مصحح و نفیس است. بر روی برگ اول و دوم